

ческата роля на православие за опазване на българщината. В статията си „За училищата“ Нешо Бончев изразява верноподаническите си чувства като просветител и вярва, че турското правителство ще отпусне средства за просветата на българите, стига те да поискат. Според Сестримски тези декларации не са искрени и не изразяват възгледите на руския поданик Н. Бончев. „Вярно е точно обратното — пише той, — от ред негови изказвания и загатвания знаем, че по отношение на султанската власт, на бейовете и агите той стои на съвсем други, противоположни позиции“ (с. 91). Тези изводи за автора имат своето основание в патристичната дейност на Н. Бончев — като просветител не му е далечна идеята за извоюване на свободата на българския народ чрез въстание.

Иван Сестримски разглежда цялата книжовна дейност на Н. Бончев. За първи път е характеризирана дипломната му работа. Изследвачът разглежда особеностите на езика ѝ, обръща внимание на подбора и подхода към историческите факти. Още при написването ѝ според него Н. Бончев проявява типичното за публикациите си — „достъпност, живина на изложението дори когато се разглеждат чисто теоретически въпроси“. Качествата на критика Нешо Бончев авторът търси в двете му писма до М. Дринов, в които изказва мнението си за статията му „Страшни ли са за народността ни фанариотите и йезуитите“ и за първата му книга „Поглед връз произхождението на българския народ и началото на българската история“. При анализа на писмата Сестримски възстановява атмосферата, в която са написани, психологическия момент на възторга и опиянението от значителната книга на приятеля-историограф, за да обясни разхвърляното и фрагментарно изложение, в което пристъпува талантът на критика. Този подход на изследвача е интересен и със стремежа да изясни процеса, в който успехите на М. Дринов дават импулс на Нешо Бончев за по-нататъшна лична книжовна дейност.

При анализа на статиите „За училищата“ и „Разсъждения (за католическата и протестантската пропаганда)“ Сестримски пояснява и същността на просветителските идеи на Н. Бончев. За тази цел привежда някои негови гледища от писмата му, главно във връзка със социалните проблеми и революционизирането на българския народ — процес, на който самият Н. Бончев не остава съвсем чужд. Силата на критика Сестримски вижда в неговото отношение към съществуващата учебно-възпитателна система в България. „В критиката — основна, остра, язвителна — на негативните страни на учебното дело, на просветата, на българската книжнина, на действителността въобще виждаме истинския Нешо Бончев, прогресивния деец, човека, който правилно долавя посоката на нашето национално и социално развитие в бъдеще“

(с. 97). Именно с тези ги схващания и присъди Нешо Бончев се доближава най-много до Хр. Ботев и Л. Каравелов.

Подходът на Иван Сестримски към книжовното дело на Н. Бончев — подход на литературен историк и критик, му дава възможност да направи редица ценни наблюдения и изводи. Това проличава при анализите на статиите „Читалище повременно списание“, „Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването им“ и др. Преводите на възрожденския деец, особено „Тарас Булба“ от Гогол, според изследвача са едни от най-значителните до Освобождението. Талантът на критика се допълва от таланта на преводача и в случая, когато Н. Бончев се заема с първа песен от „Илиада“, за да докаже несъстоятелността на превода ѝ от Григор Пърличев.

Новата книга на Иван Сестримски ще заеме своето определено място в литературната ни наука със задълбоченото вникване в живота и творческата дейност на Нешо Бончев. И като че ли в бележките към очерка изследвачът е очертал насоките на бъдещата работа върху книжовното му наследство — да се обнародва архивът му и да се продължи делото на Вичо Иванов и Петър Динеков за научно издание на цялата кореспонденция между Нешо Бончев и Марин Дринов.

Радослав Радев

„ЛЮДМИЛ СТОЯНОВ. ОТ СИМВОЛИЗМА К
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМУ РЕАЛИЗМУ“

от В. А. ЗАХАРЖЕВСКА. Киев, 1982

През последните десетилетия съветското литературознание все по-често и по-настоятелно обръща поглед към българското литературно и общокултурно развитие, все по-успешно включва националната ни литература в общите славянски, балкански, общоевропейски културно-исторически и идейно-естетически процеси. Продължавайки плодотворните традиции на руската и украинската литературна наука, чиито представители бяха едни от първите, които осветлиха важни моменти и страни от духовното наследство на българската народност, създавано през вековете, новите поколения съветски българисти разшириха параметрите на своите изследвания, насочиха научните си интереси към процеси и явления, характерни както за по-далечното ни и по-близко минало, така и за нашата непосредствена съвременност. Все по-често ние сме свидетели на появата на различни в жанрово отношение изследвания, които и по проблематика, и по теоретико-методологическо равнище успешно и плодотворно се включват в общите ни усилия да осветлим културно-естетическите богатства на нашия народ, да изведем и някои по-обща закономерности, характер-

ни за националното ни литературно развитие, да обособим участието на българската творческа мисъл в обогатяването на общочовешката духовна съкровищница.

И в това общ стремение все по-ярко се открояват усилията на украинската българистика В. А. Захаржевска, която през последните години ни поднесе редица ценни студии, посветени на съвременната българска литература. С едно заслужаващо всяко признание старание и изследователска ревност тя проучва делото на видни български творци от различни поколения и ни поднася студии, изработени с вещина и любов, посрещани с интерес и благодарност от българската културна общественост. Значението на тези студии е толкова по-голямо и поради факта, че дават възможност и на съветските читатели да се сродят с делото на видни български художници на словото. А като се вземе пред вид и обстоятелството, че тези проучвания са правени от един „страничен“ учен, формирал своите историко-литературни критерии и естетически принципи върху основата на голямата класическа и съветска украинска и руска литература, и следователно би могъл да разглежда явленията от националната ни литература и на една по-широка сравнителна основа, за да се открие по-релефно както народностно-специфичното, така и общозакономерното; естествен е и интересът ни към подобни изследвания.

В това отношение особено внимание заслужава излязлото в последно време монографично изследване на В. Захаржевска, посветено на Людмил Стоянов. Струва ми се, че украинската българистика неслучайно е избрала именно този наш писател, за да му посвети няколкогодишен упорит и добросъвестен изследователски труд. Людмил Стоянов наистина представлява една рядко репрезентативна личност, синтезирала в себе си много от проблематиката на цяла една сложна и противоречива епоха — епоха трагично-драматична, но същевременно и оптимистична по своите социални и естетически тенденции на развитие. Неговият жизнен и творчески път е рядко поучителен, предлага богат материал за осветляване на редица проблеми от културно-историческо, философско-правствено, идейно-естетическо естество. Многообразната дейност на Людмил Стоянов е показателна за търсенията и тревогите, за увлеченията и прозренията на творческата ни интелигенция през първата половина на нашия век, подсказва ни за характерни процеси не само за българското, но и за общоевропейското социално и духовно развитие. Всичко това несъмнено не е било без значение за Захаржевска, когато се е насочила към тая толкова интересна личност, открояваща се ярко на фона на литературния ни и общокултурен живот в продължение на повече от половин столетие. А като се има пред вид и голямата популярност на Л. Стоянов в Украйна, дълголетните

му връзки с видни украински писатели и културни дейци, излязъл се и като темен ревностен преводач, още по-обясними ни стават мотивите, ръководили ревностната украинска българистика да ни даде първото цялостно монографично изследване на Людмил Стоянов. И трябва да се признае, че и по широта на подхващаните въпроси, и по начин на тяхната трактовка, по конкретни анализи и по-обща характеристики, по цялостното си звучене трудът на В. Захаржевска представлява несъмнен принос в осветяване творческата еволюция на писателя на фона на общото ни социално, идеологическо и естетическо развитие през онова време. Като се е опирала на всичко онова, което досега е излязло от български и чужди литературоведи било за живота и дейността на Л. Стоянов, било за процесите на оная епоха, добросъвестно посочвано и критически оценявано от авторката, тя се е домогнала и до свои оригинални трактовки, до наблюдения, анализи и характеристики, които ни помагат много попълно да разберем феномена Людмил Стоянов, както и мястото му в националното ни литературно и общокултурно развитие.

Както е известно, Л. Стоянов принадлежи към онова поколение писатели, които встъпват на поетическото поприще в началото на нашия век, търпят влиянието на толкова модните тогава модернистични литературни течения, най-вече на символизма, преминават през сложни лъкатушения и противоречия, за да тръгнат по-късно, след Първата световна война и Великата октомврийска социалистическа революция и последвалите ги революционни сблъсъци, станали в различни страни на Европа, по пътя на дълбоко обществено-мирогледно и идейно-естетическо преустройство. Тази нова, исторически обусловена ориентация ще изведе почти цялото това поколение хора на перото към осъзнаване на непреходни истини, на възвишени социално-правствени идеали, вдъхновили ги да създадат истински творби на изкуството, претворяващи тревожните проблеми на времето, възбенията и надеждите на обществото, на човека, изпълнен с воля да решава етичните и естетичните въпроси на епохата.

Духовното преустройство, през което преминават такива бележити писатели като Анатол Франс, Теодор Драйзер, Ромен Ролан, Анри Барбюс, Луи Арагон, Пабло Неруда, Ал. Толстой, Ал. Блок, Маяковски и други, става исторически неизбежно и за Л. Стоянов в изконния му стремение да осъзнае причините за Доброто и Злото в света, да намери мястото си във все по-разгаряща се двубой между реакцията и прогреса, между войната и мира. През отделните периоди на жизнения си път, изпълнен със сурови изпитания, с неуморни търсения на Истината, него го възбуждат народностни и общочовешки проблеми, макар понякога представите му за тях да са твърде аморфни. Но с идей-

ното му израстване и естетическо съзряване въпросите, които така неотменно са го възбуждали, получават все по-конкретна идейно-художествена трактовка, намерила израз в различни книжни форми и литературни жанрове.

Несъмнено Захаржевска е тръгнала по верен път, когато предприема да очертае координатите, в които се е изявявала многообразната литературно-художествена, литературно-критическа, културно-публицистична дейност на Л. Стоянов. Надмогвайки всякакви догматични постулати и естетски предубеждения, стремежи се към една по-съвременна трактовка на явления, над които до нещото отдавна тегиаха необосновани квалификации, лишени от по-дълбоко разбиране на многообразието на творческите индивидуалности, тя проследява в хронологичен план етапите в обществено-философското и идейно-естетическото съзряване на писателя, анализира художествените му творби в стихове и проза на фона на ония сложни и противоречиви процеси, обуславящи цялостната атмосфера на епохата. И през цялото изложение се чувствава един подчертан пиетет към личността и делото на този бележит писател, обществен и културен деец. Но този пиетет не е попречил да бъде изграден един правдив историко-литературен портрет на писателя, върно да бъдат характеризирани така свойствените му увлечения, търсения и изживявания било в гражданско поведение, било в обществено-философски концепции.

Както сочи и самият наслов на книгата, авторката си е поставила за цел да проследи еволюционните процеси в творческия път на Л. Стоянов. Но като очертава полностите на тази еволюция — символизма и социалистическия реализъм, — тя не пропуска да види и онези междинни преходи, когато писателят изгражда редица свои творби върху поетиката на романтизма и на реализма, когато и символистичната образност получава по-друго звучене. А в някои от произведенията му намираме един своеобразен синтез на видения и обобщения, свойствен на различни творчески методи. Такава една хетерогенна образност и идейно-естетическа многопластовост е характерна и за други български писатели от онова поколение, които е трябвало да извършат подобен път на развитие. Несъмнено преходът от символизъм към социалистически реализъм е сложен и противоречив, многоаспектен. А и в много от символистичните творби на някои писатели съглеждаме елементи от по-разнородно естество, които не остават без значение за настъпващата скоро еволюция на постепенно преодоляване на символистичните канони и създаване на творби с по-конкретна, земна образност, способна да изрази съкровени човешки тревоги, хуманистични външения, народностно-демократични по-риви. Нали тук именно се корени и своеобразието на българския символизъм, проекци-

те на което своеобразие Захаржевска се стреми да открие и в редица произведения на Л. Стоянов.

Но главните усилия на авторката са били насочени да очертае етапите на еволюционния процес на поета, белегиста, драматурга, литературния критик и публицист Людмил Стоянов и чрез анализа на конкретни творби да посочи как от абстрактния хуманизъм писателят стига до все по-ясно материалистическо възприемане на света, а по-късно и до марксистко-ленински концепции относно социални и културноисторически процеси, как постепенно са били преодолявани каноните на символизма и се осъзнават все по-стремително, макар и понякога твърде мъчително и не без трагични колизии, ония начала, които извеждат към изкуство житейски осмислено, прогресивно устремено, спомагащо на хората да осъзнаят по-високи народности и хуманистични идеали, да се борят със злото и неправдата в различните им превъплъщения.

И несъмнено в осветляването на подобни сложни и противоречиви процеси в техните конкретни прояви и перспективни тенденции, и то като се изхожда не само от творчеството на писателя, но и от всичко онова, което е давало съдържание и е определяло координатите на тогавашния обществен и духовен живот, се е изисквало и широка историко-литературна култура, и здрави методологически позиции, и верни критико-оценъчни критерии, а и изострен естетически усет. И следва да се признае, че украинската литературоведка се е оказала подготвена за решаването на една такава сложна задача. В книгата ѝ са намерили кога по-пълна и изчерпателна, кога по-бегла трактовка много страни от оная многообразна проблематика, която е свързана както с делото на Л. Стоянов, така и с литературния живот изобщо през първата половина на нашия век. Трудът притежава качества на солидно монографично историко-литературно изследване, изградено на съвременни научни методологически принципи.

Към такива изводи ни насочват и усилията на авторката да осветли в една или друга степен всички ония фактори, предпоставки, компоненти от обективно социално-историческо и културно-естетическо или от субективно индивидуално-психологическо естество, които са участвували в дългия еволюционен и толкова плодотворен процес, извели писателя на най-предните позиции на социалистическата ни литература, на борбата за създаване на един нов свят, изграден на най-високи етични и естетични принципи. И подобно на други изследвачи и тя с основание търси причините за този плодотворен процес на мирогледно и естетическо съзряване в социално-политическата атмосфера на времето, в оная душна буржоазна действителност, която е изпълвала с омерзение и вътрешен протест, с недоволство и светли мечти цялото това поколение писатели, излезли

от недрата на народа, сурово изстрадали всичките недъзи на една загиваща обществена система. Не по-малка е ролята обаче и на националните демократични литературни традиции, на фолклора, които продължавали да звучат в душевността на тия изтерзани люде въпреки илюзията им, че са творили на едно ново изкуство. Цялата им чувствителност и световъзприемане не са могли да не доведат до отдалечаване от символистичната поетика и насочването им към други брегове.

Прави впечатление умението на Захаржевска да вниква в многопластовостта на творби, изградени на пръв поглед върху поетиката на символизма, но подсказващи и за по-други кълнове, за една по-особена художествена палитра у писателя, които особености и го сродяват, и го разграничават от други негови събратя по перо и съдба у нас и в чужбина. Така и на основата на творчеството на Л. Стоянов се правят някои изводи за своеобразието на българския символизъм, чиито най-видни представители винаги са били изпълнени с чисти хуманистични пориви, блязали са се от идеята да решават нравствено-етични задачи с поетиката на символизма, за да осъзнаят по-късно цялата сфимерност на тези свои романтични бланове.

Всичко с подобна широта в очертаване на обществената и духовната атмосфера, в набелязване на тенденциите на литературното ни развитие изобщо се отличават страниците в които се разглежда делото на Л. Стоянов през 20-те години — периода на неговия „идеен прелом, на постепенното му късване със символизма и формирането на революционно-материалистическо мировъзрение“.

С анализа на съответни произведения авторката обосновава, че този прелом се откроява по-бързо и настъпателно в прозата, създавана през онова бурно десетилетие — нещо, което е подчертавано и от други изследователи. Ако в много от стиховете, писани по това време, наблюдаваме все още рецидиви на една отвлечена и стилизирана образност, изпълнени с неясна мисловност и песимистични терзания, то разказите свидетелствуват, че вече е намерена оная проблематика, която ще даде възможност на писателя художествено да осмисли житейски конфликти и човешки драми, психологическо-нравствени тревоги, хуманистични пориви и прозрения. Захаржевска с основание подчертава силната романтическа струя в онова, което Л. Стоянов създава през ония години на преход от символизъм към реализъм. Тази прогресивна романтика, свойствена и за други поети от онова поколение, е обусловена и от все по-тясното му обущане, както с руската художествена класика, чиито романтични произведения особено са го обаявали, така и със стиховете на поети като Брюсов, Блок, М. Рилски и други негови съвременници със сходна творческа съдба.

Конкретните съпоставки и анализи, направени от авторката, ни показват как романтичната образност навлиза все по-нашироко, успоредно с растящото хуманистично звучене в стиховете на поета, с постепенното изменение на тяхната идейно-художествена структура, в която социалното се откроява все по-пълно.

Разбира се, този прелом се чувства много по-силно в белетристиката, в която романтичната и реалистичната образност навлиза все по-решително, характерна и с един своеобразен лиризм. Всичко това придава особено звучене на разказите, писани през 20-те години, които разкази и по композиция, и по използваните стилизо-еизикови средства авторката съпоставя с някои творби на чужди автори. Тези плодотворни мисли би следвало да бъдат по-нашироко и по-обстоятелно развити, за да се утвърди и категорично истината, че преди да усвои идейно-естетическата система на социалистическо-реалистическото изкуство, Л. Стоянов твърде често използва романтичната и реалистичната образност, която се оказва така съзвучна с основната насока на неговото преустройство.

Изобщо заслужават признание усилията на Захаржевска да види това преустройство в различните му аспекти и насоки, своеобразието, което то получава в отделните литературни жанрове — в поезията, в белетристиката, а и в драматургията, — разглеждана за първи път така широко и без предубеждения, каквито понякога се срещат в някои писания.

Към такъв подход тя се придържа и когато в съзвучие с цялостното ни социално-идеологическо и литературно-естетическо развитие — процес, съпроводен и с немалко противоречия, остри спорове, но и с верни прозрения относно същността на марксистко-ленинското учение по въпросите на изкуството, — и у Л. Стоянов настъпват дълбоки обществено-философски и културно-естетически трансформации, за да се утвърди окончателно и безвъзвратно онова, което вече кълнеше в предходните години. Сега именно писателят създава един от най-хубавите си стихове, разкази, повести, един от най-богатите си културно-публицистични и литературно-критически статии, които заслужено му спечелват име на войнстващ писател-антифашист, на непримирим изобличител на реакционното в обществения и духовен живот, в политически домогвания, на искрен радител на социалистическо-реалистическо изкуство и пламенен пропагандатор на съветската литература и култура, на непримирим борец за всестранно сътрудничество между народите в името на прогреса и мира, против войната. Художественото пресъздаване на един от най-актуалните и събавни социално-политически и нравствено-психологически проблеми в различни литературни жанрове ни дава възможност да почувствуваме дра-

матизма и трагизма на човешката личност, на народните маси, оплетени в мрежата на филлистерството, експлоатирани, унижавани и погубвани от вълчия буржоазен строй, лекомислено изпращани на заклане от жреците на войната. Макар всички тези въпроси да са били подхващани и осветлявани не един път и от българските литературоведи, в книгата на Захаржевска те са намерили една по-системна трактовка, което за съжаление не би могло да се каже за културно-публицистичната и литературно-критическа дейност на писателя, която в ония години е толкова интензивна и плодотворна и заслужава по-аналитично разглеждане. Затова пък, когато се занимава с художествените му произведения в стихове и проза, тя се домогва до много верни наблюдения относно използваната образна система и стилини средства, относно специфичното им социално-хуманистично, нравствено-емоционално звучене. При това тя се спира и на творби, които досега по-рядко са привличали вниманието на изследователите, за да открие в тях интересни черти, прийоми и образи, даващи възможност да узнаем за повече страни от художествената палитра на писателя, да видим как някои стари символистични образи зазвучават по новому и извикват нови емоции и размисли у читателя.

Откроява се и стремежът на авторката при идейно-тематичните и проблемно-философските характеристики да търси съответни корелации и у някои чужди писатели, които в ония години са се вдъхновявали от подобни хуманистични идеали, излизали са глас в защита на прогреса и мира, заклеявали са всяко потисничество, всичко, което е носело страдания и унижения на човешката личност. В тая връзка естествено е било авторката да отдели особено място на благотворната роля, която изигрва общуването на нашия писател с украинската и руската съветска литература, станал и един от нейните равностойни преводачи и пропагандатори. Изнесени са и данни за растящия интерес от страна на съветската културна общественост към българската демократическа и антифашистка литература.

И когато разглежда дейността на Л. Стоянов в условията на социалистическа България, Захаржевска следва все същия подход — наред с по-общите съждения и характеристики намираме и по-детайлни анализи на отделни творби. А това се оказва особено полезно да видим било новото в художествените изяви на писателя и в целия му духовен свят, било в изграждането на образите на лирическите и епическите герои.

Както е известно, в следващото десетилетие в духовно-интелектуалния живот на нашата страна настъпват дълбоки дислокации, започва един непознат преди подема на творческите сили. Л. Стоянов е един от тези, който, закален в предишните схватки с апологетите на буржоазния строй, сега ще

разгърне една още по-интензивна литературно-художествена и културно-публицистична дейност. Бързо и всеотдайно откликва на обществените и културните потребности, характерни за ония преломни, революционни години. В различни в жанрово и тематично отношение писания писателят става изразител на мислите и терзанията, на надеждите и идеалите не само на нашия народ — търгнал по пътя на социализма, — но и на прогресивното човечество, заплашвано отново от призраците на една нова война. В разобличаването и осъждането на всичко регресивно в обществени отношения и политически домогвания, във философски и етични възрения еднакво участвуват и поетът, и белетристът, и публицистът, и литературният критик. Тази многообразна и плодотворна дейност на писателя е синтетично изложена, макар някои моменти да са само маркирани. Но авторката с основание подчертава, че сега писателят се влиява от „кардиналните въпроси на литературния живот: традиции и новаторство, проблемите на творческия метод и на стила на новата литература, взаимодействието между отделните видове изкуства, своеобразието в творческия подход на различните поколения“ и т. н. И твърде уместно е отбелязано, че наред с проблемите на съвременната социалистическа литература писателят все по-трайно се вглежда в литературното наследство — национално и чуждо, особено в руската класика, за да извече поуки и опит за по-нататъшното възможване на творческата мисъл.

Във явна насока са очертани особено стите на романите, които излизат през този период, особено на тези с автобиографичен характер, където отново ярко се откроява активният хуманизъм на писателя, умението му да съчетава вълнуващи лирически монолози-изповеди със страстни публицистични диалози, да ни сродява със съкровени мисли, чувства, преживявания, наложени от времето, с верни психологически наблюдения и социално-философски обобщения. Тематиката за войната и мира, занимавала десетилетия наред писателя-хуманист, сега получава нова идейно-философска и нравствено-психологическа трактовка.

Не може да не бъде високо оценен стремежът на авторката богато да документира своите съждения и изводи, използвайки както лични признания на писателя, така и свидетелства от най-разнородно естество. Тя добросъвестно е проучила и всичко писано за Л. Стоянов от наши и чужди литературоведи, опира се на техни трактовки, а нерядко взема и критическо отношение към съждения и преценки, които намира за необосновани. Трудът издава и една широка освеломеност върху цялостната българска действителност, върху социално-политически събития и литературни явления, върху процеси и тенденции, които са давали съдържание на националния ни живот през първата поло-

